

4. Bærekraftdilemmaer i Maja Lundes klimaromaner

Sissel Furuseth

Sammendrag I kapitlet utforskes hvordan ulike forståelser av bærekraft spiller sammen med foreldre–barn-motivet i Maja Lundes klimaromaner. Det argumenteres for at *Bienes historie* (2015), *Blå* (2017) og *Przewalskis hest* (2019) iscenesetter en rekke konfliktfylte dialoger som illustrerer dilemmaene og kompleksiteten i FNs bærekraftagenda. I kapitlet pekes det også på hvordan fiktive dialoger kan inspirere og opplyse faktiske diskusjoner i klasserommet.

Nøkkelord Maja Lunde | klimafiksjon | bærekraft | dilemma | utdanning

Abstract The chapter explores how different views on sustainability interact with the parent–child motif in Maja Lunde’s climate change novels. It is argued that *The History of Bees* (2017) *The End of the Ocean* (2019) and *Przewalski’s Horse* (English translation forthcoming) perform several fictional disputes illustrating the dilemmas and complexities of the UN sustainability agenda. It is also addressed how fictional dialogues may inspire and enlighten actual discussions in the classroom.

Keywords Maja Lunde | climate fiction | sustainability | dilemma | education

Hvilke dilemmaer kommer den menneskeskapte klimakrisen til å stille oss i? Dette er et grunnleggende spørsmål i moderne klimafiksjon, og et spørsmål som både innrammes av og utfordrer FNs bærekraftagenda. I 2015 ble den såkalte 2030-agen- daen med 17 bærekraftsmål vedtatt av alle FNs medlemsland (Regjeringen, 2020). Agendaen ser miljø, økonomi og sosial utvikling i sammenheng og vil legge føringer for forskning, utdanning, privat næringsliv og sivilsamfunn det nærmeste tiåret. Derfor er det også nedfelt i den nye læreplanen for den norske skolen (LK20) at bærekraftig utvikling skal være et eget tverrfaglig tema som skal gjøre elevene i

stand til å forstå og håndtere grunnleggende dilemmaer og utviklingstrekk i samfunnet. I den overordnede delen av læreplanverket heter det: «Bærekraftig utvikling handler om å verne livet på jorda og å ta vare på behovene til mennesker som lever i dag, uten å ødelegge framtidige generasjoners muligheter til å dekke sine behov» (Utdanningsdirektoratet, 2020). At Maja Lunde i NRK Ytring høsten 2018 tok til orde for å innføre «klima som eget fag i skolen» og integrere miljø og innovasjon i alle fag slik at vi kan utdanne «morgendagens grønne ledere» (Lunde, 2018), forstår jeg som en klar støtte til ideen om utdanning for bærekraftig utvikling.

Det er nok som skjønnlitterær forfatter at Maja Lunde (f. 1975) er mest relevant for skolen, og jeg vil i dette kapitlet drøfte hvordan hennes populære klimaromaner forholder seg til FNs bærekraftsmål og de dilemmaer som oppstår når ulike interesser og verdisyn støter mot hverandre. Min påstand er at romanfigurene i *Bienes historie* (2015), *Blå* (2017) og *Przewalskis hest* (2019) gestalter bærekraftproblematikken i all sin kompleksitet gjennom sine tidvis konfliktfylte dialoger, og at ulike forståelser av bærekraft spiller sammen med et framtreddende foreldre–barn-motiv. Lundes romaner kan oppfattes som påfallende didaktiske. Derfor vil jeg også argumentere for at de tekstinterne diskusjonene kan være velegnede utgangspunkt for faktiske samtaler om bærekraft i vennekretsen og i klasserommet.

Da Maja Lunde debuterte som voksenbokforfatter i 2015, var hun allerede kjent i Norge som barnebokforfatter og manusforfatter for film og TV, men det var den økologisk engasjerte fortellingen om birøkting i fortid, nåtid og framtid som skulle sette henne på verdenskartet. *Bienes historie*, den første romanen i den såkalte klimakvartetten, er hittil solgt til 36 land og var i 2017 den mest solgte boken i Tyskland (Aschehoug, 2021). Med *Bienes historie* (*The History of Bees*, 2017) og de frittstående oppfølgerne *Blå* (*The End of the Ocean*, 2019) og *Przewalskis hest* (publiseres på engelsk under tittelen *The Last Wild Horses* i februar 2022) har Lunde skrevet seg inn i den internasjonalt framvoksende «cli-fi»-litteraturen. Sjangerbegrepet vil bli avklart nedenfor, men la meg starte drøftingen av bærekraftdilemmaer i Maja Lundes klimaromaner med et eksempel fra hennes foreløpig siste roman.¹

ET EKTE DILEMMA

I *Przewalskis hest* skildres en spenningsfylt scene lagt til en nedlagt dyrepark i Akershus i år 2064. Der klamrer den førtitre år gamle alenemoren Eva og tenåringsdatteren Isa seg stadig fast mens naboer og venner flykter nordover på grunn

1 Fjerde og siste roman i klimakvartetten er varslet utgitt i 2022 og er foreløpig uten tittel (ifølge e-post fra Aschehougs forlagssjef for skjønnlitteratur, Nora Campbell, 11. mai 2021).

av klimaendringer og sosial uro i sør. Den dyrekjære Eva, som bærer fortellerstemmen i denne delen av romanen, sniker seg ut for å mate villhestene til tross for at tilgangen til høy er i ferd med å bli kritisk lav. En dag etter jul oppdager Isa hva Eva holder på med, og irretsetter moren fordi hun forsømmer melkekyrne Eple og Micro: «Vi har bare nok til å føre fire store dyr vinteren igjennom. Ikke seks. Jeg har regnet på det», sier Isa. Eva provoseres av datterens anklager:

«Du har regnet på det?» Pusten min gikk fortere. «Hva er dette for noe, egentlig?» Hun etterprøvde meg. Skulle jeg stå til ansvar for henne? For en unge?
«Jeg har tenkt at vi skal kvitte oss med Micro», sa jeg plutselig uten å tenke meg om.
«Hva?!»
«Hun er gammel. Gir lite melk. Og vi kan trenge kjøttet.»
«Neil!»
«Så blir det én mindre å dele føret på.»
«Du skal fortsette å gi hestene mat, men avlive Micro?» (Lunde, 2019, s. 370)

Datteren tror knapt det hun hører, og har problemer med å holde gråten tilbake. Eva og Isa har nettopp tatt hånd om den spanske klimaflyktningen Louise (først introdusert i *Blå*), som venter barn til våren, og Isa mener det er viktig at de har melk i månedene framover. Moren er imidlertid bekymret for de utrydningstruede villhestene.

«Hvis vi lar hestene dø», sa jeg, «er alt arbeidet som er gjort for å gjenreise arten forgjeves.»
«Tror du de hadde gjort noe sånt for deg? Ofret maten sin for deg, tror du det?»
«Isa, du kan ikke tenke sånn.»
«Du kan ikke bestemme hva jeg skal tenke.»
Jeg spiddet høygaffelen i jorda, skalv plutselig.
«Av alle de ville dyrene vi hadde, er det nå bare disse to hestene igjen», sa jeg, med tilkjempet kontroll over stemmen. «Og de ville selvsagt ikke ofret maten sin for oss. Selvsagt ikke, de er hester, ikke mennesker. Men hvis jeg ofrer deres liv for at jeg selv skal få spise, da er jeg også bare et dyr. Skjønner du det, da er vi også bare dyr?» (Lunde, 2019, s. 371)

Denne dialogen mellom mor og datter illustrerer hvilke umulige valg man kan komme til å bli stilt overfor i alvorlige kriser. Eva og Isas grunnleggende utfordring er å overleve i en vanskelig tid – ha strøm, klær og nok mat som ikke ødelegges av mugg og råte i det fuktige været. Men de har også dyr å ta vare på. Dermed har

deres praktiske valg i hverdagen også moralfilosofiske implikasjoner. De står overfor *et ekte dilemma*.

BEGREPSAVKLARINGER

Et *dilemma* er en situasjon der man er nødt til å velge mellom to utilfredsstillende alternativer, forklarer *Det norske akademis ordbok*. Ordet «knipe» oppgis som synonym, det vil si det å befinne seg i en stilling det er vanskelig å redde seg ut av. Det er nettopp det som kjennetegner Eva og Isa i den dystopiske framtidsscenen vi nettopp har vært vitne til. Deres akutte førknipe er blitt et vanskelig miljøetisk dilemma: Verdien av menneskeliv må veies mot verdien av dyreliv. Mange vil kanskje mene at svaret gir seg selv, men hos Lunde framstilles denne avveiningen som noe mer enn et *falskt dilemma* der det er kun viljestyrken som blir testet. Eva og Isa står overfor et *ekte dilemma* der det med etikkprofessor Øyvind Kvalnes' ord «er en tilnærmet likevekt på begge sider av den moralske vektstangen» (Kvalnes, 2012, s. 21). Følgelig er det vanskelig å ta selve den moralske beslutningen om hva som er rett handling.

Hva er så min hensikt med å benytte denne dystre inngangen til en drøfting av bærekraft? Er ikke bærekraft noe positivt som holder oss oppe – en kraft som bærer? Det stemmer et stykke på vei. «FNs bærekraftsmål er verdens felles arbeidsplan for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene innen 2030», lyder det optimistisk på FN-sambandets norske nettsider (FN-sambandet, 2020). Det er dette som er ambisjonen: å skape en best mulig verden. Ikke desto mindre har det vært rettet atskillig kritikk mot FN's bærekraftsmål opp gjennom årene, ikke minst mot det man kan oppfatte som motstridende målsettinger. Hvordan kan for eksempel mål nummer 8, som omhandler økonomisk vekst, forenes med mål nummer 13 om å stoppe klimaendringene? Er grønn vekst mulig?

Slike spørsmål går til kjernen i Gregory Batesons *double-bind*-begrep som Thomas Hylland Eriksen knytter an til i boken *Overheating*. Der beskriver sosialantropologen vår nyliberale, globaliserte og overopphetede verden som «trapped in the double bind between growth and sustainability» (Eriksen, 2016, s. 23). Begrepet forklarer han slik: «A double bind is a self-refuting kind of communication, as when you say two incompatible things at once» (Eriksen, 2016, s. 23). *Double-bind* kan oversettes med nettopp *dilemma*, *klemme* eller *knipe*, men Hylland Eriksen understreker at begrepet viser til noe mer fundamentalt enn det vi vanligvis omtaler som dilemma. For eksempel er det ikke nødvendigvis noen motsetning mellom klassekamp og miljøhensyn; det bør være fullt mulig å imøtekomme arbeiderklassens krav om sosial utjevning og samtidig øke livskvaliteten gjennom grønn politikk. Men når vi snakker om *double-bind*, eller også *ekte dilemma* (jf. Kvalnes

ovenfor), vil ikke to ulike behov kunne imøtekommes samtidig. Hylland Eriksen trekker fram Gro Harlem Brundtland og Jens Stoltenbergs dobbeltroller som frontfigurer for både oljeindustri og miljøvern som eksempel på det å stå i fundamental klem mellom fossil vekst og bærekraft.

Flere har hevdet at FNs bærekraftagenda, som den nevnte Brundtland har stått i spissen for, er preget av samme selvmotsigende kommunikasjon. Som Ole Andreas Kvamme og Elin Sæther påpeker i forskningsantologien *Bærekraftdidaktikk*: «En sak er at økonomisk vekst forstås som en forutsetning for å føre mennesker ut av fattigdom, men bærekraftagendaen har også inkludert en mer omstridt tro på at fortsatt økonomisk vekst er mulig overalt, bare den finner sted på en bærekraftig måte» (Kvamme & Sæther, 2019, s. 25). De viser blant annet til økonomen Herman Daly, som i *Ecological Economics and Sustainable Development* (2007) hevder at selve begrepet «bærekraftig utvikling» er selvmotsigende, fordi dersom økonomi er en del av klodens økosystem, som er begrenset, og utvikling innebærer økonomisk vekst, kan ikke utviklingen være bærekraftig (Kvamme & Sæther, 2019).

I dag framstår bærekraftagendaen som et bredt uttrykk for verdenssamfunnets felles gode som er truet. Den retter seg mot den globale oppvarmingen, artsutryddelsen og ødeleggelsen av økosystemer, men også mot diskrimineringen av mennesker på ulike grunnlag, økningen av sosiale forskjeller og problemene med å leve fredelig og godt sammen på tvers av kulturelle og religiøse forskjeller (Kvamme & Sæther, 2019, s. 23).

De samlede bærekraftmålene er altså uttrykk for en modernitetskrise, en påminnelse om at moderniteten ikke har hatt respekt for naturens og klodens grenser. Dagens klimafiksjon kan leses som et uttrykk for denne kombinerte modernitets- og klimakrisen.

Klimafiksjon – eller kli-fi (av engelsk cli-fi) – er ennå omdiskutert som sjangerbetegnelse, men i innledningen til antologien *Cli-Fi* avgrensers Axel Goodbody og Adeline Johns-Putra litteraturformen ved å understreke sammenfiltringen av menneske og natur på alle nivåer:

Given the absence of a precise definition, cli-fi may be best thought of as a distinctive body of cultural work which engages with anthropogenic climate change, exploring the phenomenon not just in terms of setting, but with regard to psychological and social issues, combining fictional plots with meteorological facts, speculation on the future and reflection on the human-nature relationship, with an open border to the wider archive of related work on whose

models it sometimes draws for the depiction of climate crisis (Goodbody & Johns-Putra, 2019, s. 2).

Cli-fi er altså noe annet enn romaner om været (i så fall ville store mengder av norsk litteratur måtte defineres som klimafiksjon). Cli-fi i den betydningen Goodbody og Johns-Putra sikter til, formidler at klimaendringene er menneskeskapte, og begrepets slektskap med *sci-fi* antyder at framtidsspekulasjonene spiller en viktig rolle i moderne klimafiksjon. Caren Irr, som i en artikkel om engelskspråklig cli-fi faktisk omtaler «the climate change novel» som en ny sjanger, deler cli-fisjangeren videre inn i undertypene 1) spekulativ fiksjon og science fiction (*speculative and science fiction*), 2) klimaaktivistsatire (*satires of climate change activism*) og 3) realismehybrider (*hybrid realisms*). I en slik typologi er det nærliggende å beskrive Maja Lundes romaner som realismehybrider, det vil si som hovedsakelig realistiske skildringer med innslag av spekulativ fiksjon. Satire, derimot, er det lite av i Lundes univers. I likhet med T. C. Boyle i romaner som *A Friend of the Earth* og *San Miguel* – som er blant Irrs eksempler – kombinerer Lunde en realistisk prosastil med en apokalyptisk sensibilitet for framtidens miljøutfordringer.

I plotstrukturen merker vi denne kombinasjonen av realisme og spekulasjon på den måten at alle Lundes klimaromaner opererer med minst to tidsplan: et nåtidig og et framtidig. I tillegg har både *Bienes historie* og *Przewalskis hest* også elementer av historisk roman, der historier fra henholdsvis England på 1850-tallet og Russland på 1880-tallet flettes inn i historier fra vår egen tid (henholdsvis USA på 2000-tallet og Mongolia på 1990-tallet) og historiene lagt til framtiden, etter den såkalte Kollapsen (henholdsvis Kina 2098 og Norge 2064). Vi ser altså at Lundes klimaromaner er komponert som et flettverk i tid og rom der hun knytter sammen «fortidige feil med vår nåtidige krise og med mulige katastrofale følger i framtiden» (Nyberg, 2020, s. 39). Disse lange tidsspennene er nødvendige for å vise den langsomme volden i miljøødeleggelsene; vi ser ofte ikke konsekvensene før i neste generasjon eller generasjonen deretter. Handlingen i *Blå* har et noe kortere temporalt spenn ved at nåtidshandlingen er lagt til 2017 (ispedd jegfortellerens minner fra barndom og oppvekst på 1960- og 70-tallet), mens framtidshandlingen er lagt til 2041, altså bare et par tiår fram i tid. Slike nær-framtid-dystopier er typisk for mye klimafiksjon, og klimafiksjonsforskere har antydnet at skrekksenarioer som legges til en nær, klimaforandret framtid kan ha større mobiliserende effekt enn fantastiske fortellinger som ligger flere hundreår fram i tid, fordi det fiktive universet må likne vår egen verden i en slik grad at vi oppfatter det som en sannsynlig framtid (Flinker, 2018, 50).

Klimafiksjon har ofte en aktivistisk tendens, selv om sjangeren også har flere eksempler på at miljøaktivister (som romanfigurer) utleveres og kritiseres i form av satire (jf. f.eks. Vatne, 2018). Goodbody og Johns-Putra peker på at cli-fi-fenomenet tok av på begynnelsen av 2000-tallet parallelt med Al Gores suksess som klimaaktivist. Selv vektlegger forskerne hvordan fiksjon kan hjelpe oss til å innramme klimaproblemet på en konstruktiv måte: «Stories are forms of collective sense-making with the capacity to motivate and mobilize readers» (Goodbody & Johns-Putra, 2019, s. 7). Det handler blant annet om at fiksjonsunivers har evnen til å stimulere ekte empati og engasjement for andre vesener, også dem som befinner seg i framtiden.

Maja Lundes voksenromaner er markedsført som klimafiksjon, men handler vel så mye om tap av arts mangfold. Selv om *Bienes historie* peker på en klar sammenheng mellom klimaendringer og naturtap, er klimaperspektivet ikke like framtrædende i alle romanene. Samtlige romaner artikulere imidlertid bærekraftsmål på en måte som stimulerer til diskusjon. Jeg vil fortsette denne drøftingen ved først å vise til *Blå*, der perspektivene veksler mellom den norske miljøaktivisten Signe og den spanske klimaflyktingen David, som sammen med datteren Lou er på vandring mot «vannlandene» i Nord-Europa. I første omgang dweler jeg ved Signes historie.

NYTTE VERSUS EGENVERDI

I nåtidsfortellingen i *Blå* (2017) er den 67 år gamle journalisten, forfatteren og yrkesdemonstranten Signe Hauger vendt tilbake til barndomsbygda Ringfjorden på Vestlandet for å aksjonere mot kommersiell utnyttelse av is fra breen Blåfonna. Isen skjæres nennsomt ut med spesialmotorsag og fraktes til rike oljesjeiker i Midt-østen som er villige til å betale dyrt for det eksklusive hvite gullet fra Norge. Dette er i seg selv en dilemmafylt situasjon der hensynet til naturmiljøet og hensynet til lokale arbeidsplasser støter mot hverandre. Utnyttelsen av isen på nåtidsplanet har sin historiske forutsetning i temningen av vannet noen tiår tidligere. Det rippes opp i gamle sår når naturressurser nok en gang utnyttes for å skape økonomisk vekst. Gjennom Signes refleksjoner og minner får leseren innblikk i konflikten omkring vannkraftutbygging i bygda på 1970-tallet. Ikke minst erindrer hun en opprivende diskusjon hun hadde med kjæresten Magnus den tiden de var unge studenter i Bergen: Signe har nettopp fått telefon fra sin miljøengasjerte far om at Søsterfossene skal legges i rør og at Eidesdalen skal tørrlegges. Signe får hastverk med å se fossene, og de biler derfor straks hjemover. Når de kommer fram til de mektige vannfallene, begynner de å krangle om hvilke adjektiver som passer best.

Signe blir irritert da Magnus kaller dem «mektige», og hun begynner å ironisere over turistspråket: «Selvsagt er de mektige. De er også vakre. Nydelige. Flotte. Dramatiske» (Lunde, 2017, 209).

Ingeniørstudenten Magnus lokkes til å kalle fossene «nyttige», og da de kommer fram til kraftlinjene som skjærer gjennom fjellheimen, drister han seg til å kalle sågar disse vakre: «På et eller annet vis er det vakkert. Den menneskelige storheten. Hvordan vi tar verden. Det er kanskje ingeniøren i meg som prater nå, men det er jo alt dette som har løftet oss ut av fattigdommen. Som har fått oss fremover» (Lunde, 2017, s. 210–211). Signe finner Magnus' snakk om menneskelig storhet opprørende kontradiktorisk, men han fortsetter: «Dette her er resultatet av menneskets evne til planlegging ... av at vi klarer å forestille oss en fremtid, sørge for oss selv, våre barn, vår alderdom. Og de som kommer etter oss» (Lunde, 2017, s. 211). Signe parerer syrlig: «Og dermed er vi hevet over alle andre arter, fordi vi kan planlegge?»

Her ser vi hvordan Signes miljøengasjement kolliderer med Magnus' engasjement for velstand og vekst. I et bærekraftperspektiv har de begge gode kort på hånden. FNs første bærekraftsmål handler om å utrydde fattigdom, det åttende om anstendig arbeid og økonomisk vekst, mens det niende peker på viktigheten av industri, innovasjon og infrastruktur. Alt dette synes å være sentralt i Magnus' resonnement. Signe, derimot, brenner for det ikke-menneskelige livet, som ivaretas særlig av bærekraftsmål nr. 14 (livet i havet) og nr. 15 (livet på land). Ingen av dem er på dette tidspunktet spesielt opptatt av å stoppe klimaendringene, som det generelt var liten kunnskap om på begynnelsen av 1970-tallet. Ikke desto mindre ser vi en grunnleggende spenning mellom modernitetsbegeistring og modernitetskritikk i diskusjonen mellom Magnus og Signe. Konflikten handler også om styrkeforholdet mellom menneske og natur. Slik reflekterer Signe idet paret kommer fram til fossene i det stupbratte fjellet:

Jeg gikk ut av bilen og kjente med det samme hvor mett lufta var, dråper perlet på ansiktet, lyden slo imot meg, tusenvis av liter vann hvert eneste sekund, et trykk, et skrik. Fossene skremte meg. Hver gang jeg stod her, raste bilder gjennom hodet av mennesker under vannmassene, av barn som snublet og falt på de glatte steinene og ble liggende der vannet traff. Vannet hadde en makt, en kraft, jeg hadde tenkt på det som uovervinnelig. Men ikke lenger, ikke i møte med menneskeheter, med gravemaskiner, stålrør, tunneler, ikke i møte med konsesjonsinntekter, industrialisering og velferdsstaten (Lunde, 2017, s. 209).

For Signe er det avgjørende at ingen mennesker eier vannet eller naturen for øvrig. Slik kan hun tolkes som romanens protagonist og talerør for verkets verdinorm. Men selv om Signe bærer fortellerstemmen og er portrettert som miljøaktivist, er det ikke dermed sagt at romanen på et overordnet nivå går god for alle hennes utsagn og holdninger. Som vitne til diskusjonen mellom de unge kjærestene kan leseren også sympatisere med Magnus' argumenter. Kanskje er han inne på noe vesentlig når han oppfatter Signe som romantiker, at hun i byen har lagt seg til et romantisk natursyn, mens de som er fra bygda, også ser naturens nytteverdi (Lunde, 2017, s. 214)? Ja, hva er egentlig galt med å tenke at naturen er nyttig? Det er vanskelig å se at Magnus' standpunkt rammes av entydig fordømmelse i romanen (selv om Signe fnyser av forakt), og nettopp fordi *Blå* ikke fatter endelig dom i denne diskusjonen, kan den stimulere til videre debatt. Jeg kommer tilbake til dette senere.

INSTINKT VERSUS INTELLEKT

Et mer betent emne som dukker opp i diskusjonen mellom Signe og Magnus, er spørsmålet om hva som styrer menneskets handlinger. Mens Magnus hyller det menneskelige intellekts evne til å planlegge og bygge ut nødvendig infrastruktur, mener Signe at kraftutbyggingene er resultat av instinkt – et forsørgerinstinkt som har kommet til kort.

Men vi sørger jo egentlig bare for oss selv. Oss selv og våre barn. I høyden barnebarn. De som kommer etter, glemmer vi. Samtidig er vi i stand til å gjøre endringer som påvirker hundre generasjonsledd fremover, som ødelegger for alle som kommer etter oss. Ergo har beskytterinstinktet spilt fallitt (Lunde, 2017, s. 212).

Liknende skepsis til instinktet formuleres også i de andre romanene. I en økofeministisk lesning av *Bienes historie* skriver Reinhard Hennig om den ambivalente naturen og om nødvendigheten av at særlig menn overvinnes sin «naturlige» trang til å dominere og utnytte kvinner og ikke-menneskelig natur. Også kvinner «må tilpasse sin 'naturlige' omsorgsevne for barn og andre slik at den gagnar – og ikke skader – helheten» (Hennig, 2019, s. 285). I forlengelsen av dette poenget peker han på den sentrale rollen som utdanning får i romanen, nettopp som en motkraft til menneskenes destruktive naturlige drifter. I *Bienes historie* er det særlig den kunnskapshungrige jegfortelleren Tao fra det framtidige Kina som artikulere dette poenget. Allerede som barn ble hun fascinert av boken *Den blinde birøkteren*,

forfattet av den amerikanske birøktersønnen Tom i 2037 (rett før den store insekt-kollapsen):

Læreren hadde aldri sett boka før, men ble, som meg, fasinert. Hun stanset ved tekstrike passasjer for å lese høyt. Hun leste om kunnskap. Om å handle på tross av sitt instinkt, fordi man vet bedre, for å kunne leve i naturen, med naturen, må vi fjerne oss fra naturen i oss selv. Og om verdien av utdanning. For det var dette utdanning faktisk handlet om, å trosse naturen i seg selv.

Jeg var åtte og forstod bare en brøkdel. Men min lærers ærefrykt forstod jeg, at boken hadde berørt henne. Og jeg forstod dette med utdanning. Uten kunnskap er vi ingenting. Uten kunnskap er vi dyr (Lunde, 2015, s. 37).

Tao i *Bienes historie*, Signe i *Blå* og Eva i *Przewalskis hest* tenker altså ganske likt om forskjellen på mennesker og dyr. Enkelte økokritikere vil kanskje reagere på antydningen til nedvurdering av det dyriske i eksempler som dette, og det er da heller ikke alltid like enkelt å avgjøre om Lunde anvender ordet «dyr» deskriptivt i biologisk forstand, eller om hun anvender ordet nedsettende i betydningen «rått og bestialsk menneske», slik som det kan synes i det innledende eksemplet fra *Przewalskis hest* (Lunde, 2019, s. 371). Av og til får man inntrykk av at Lunde i samme avsnitt glir mellom ulike ordbokdefinisjoner («dyr», 2021). Uansett er det liten tvil om at evnen til boklig lærdom er forbeholdt menneskearten, og at det via denne spesielle form for mediert viten også er mulig å overføre kunnskap på tvers av århundrer og verdensdeler. Om *Bienes historie* skriver Reinhard Hennig at en form for «utdanning for bærekraftig utdanning» tildeles en sentral rolle «i overvinningen av antropocens økologiske krise» (Hennig, 2019, s. 286). Dermed kan vi si at Lunde også knytter an til bærekraftmål nr. 4, ikke minst punkt 4.7 som beskriver hvordan alle elever og studenter må få tilegne seg den kompetansen som er nødvendig for å fremme bærekraftig utvikling.

Troen på det rasjonelle mennesket og kritikken mot instinktet som har løpt løpsk, er også tydelig i *Przewalskis hest*, men der er kvinnenes rolle mer sammen-satt enn i *Bienes historie*. I Lundes (foreløpig) siste roman utleveres i vel så stor grad mødre som prioriterer dyrevelferd framfor egne barn. Selv om det er uklart hvordan man skal forstå verknormen på dette punktet, er det unektelig noe uhyggelig ved disse uvanlige mødrene. I Evas fortelling finnes innskutte brev som datteren Isa skriver til vennen Lars som har flyktet nordover. Der forteller tenåringsen åpent om hverdagens frustrasjoner og morens manglende realitetsorientering. I ett av brevene skriver Isa oppgitt om morens overdrevne omsorg for dyr: «Empati har sikkert vært en fornuftig biologisk egenskap for menneskene som art. Mammass

empati har mutert» (Lunde, 2019, s. 110). Isa sikter til at moren blir så følelsesmessig berørt av dyr som lider, at hun tar dem til seg og pleier dem som om de var hennes egne barn.

Det finnes mennesker som kjører forbi et skadet dyr i grøftekanten, og så finnes det mennesker som ikke kan la være å stoppe. Mamma nøyer seg ikke med å stoppe. Hun nøyer seg ikke med å kjøre over dyret for å gi det fred. Hun tar det med seg hjem og mater og spjelker det og holder seg våken hele natten for dyrets skyld. Selv om det bare er en kråke (Lunde, 2019, s. 109).

Her må man ta høyde for at det finnes et element av tenåringsstrass – og kanskje sjalusi – som gjør Isa ekstra skarp i kantene, men Lunde hadde neppe latt stemmen til en fjortenåring få så stor plass i romanen om hun ikke hadde tenkt at Isas usentimentale realisme kan være god å ha i den krisesituasjonen den lille familien befinner seg i. Har mødrenes følelseskompass ledet på villspor? Det er et viktig spørsmål i romanen, slik jeg ser det, og dermed blir *Przewalskis hest* vanskeligere å lese økofeministisk enn *Bienes historie*. Det kan sågar se ut til at Lunde med sin siste roman bedriver en form for ideologikritikk av selve biodiversitetstanken. Barna er i så fall viktige talerør for en slik kritikk: «Til å være så opptatt av dyr er mamma lite oppdatert på menneskedyret», skriver Isa i ett av sine brev (Lunde, 2019, s. 29). Evas beskytterinstinkt har kanskje ikke kommet til kort, men midt i krisen må det tas tøffe beslutninger som setter både instinkt og intellekt på prøve.

SLEKTERS GANG

Jeg har i en annen sammenheng (Furuseth, 2019) pekt på at naturengasjementet som formidles i Maja Lundes klimaromaner, underordnes et humanistisk perspektiv og en grunnleggende tillit til at menneskene vil hverandre godt. Selv om *Przewalskis hest* framstår som mørkere i sitt budskap enn både *Bienes historie* og *Blå*, står jeg fortsatt ved denne analysen, nemlig at Lundes romaner befolkes av handlekraftige personer som gestalter en konstruktiv form for miljøaktivisme. Tekstene formidler dessuten stor tiltro til opplysning og vitenskap, der ikke minst barn får sentrale roller som bærere av framtidshåp, og endelig formidles de narrative sammenhengene på tvers av tid og rom ved hjelp av en kløktig komponert gaveøkonomi. Men der det sammenbindende elementet i *Bienes historie* var oppskriften på bærekraftig bikube, og der skikkelsene i *Blå* ble forent gjennom vannet, har villhestene i *Przewalskis hest* en mer tvetydig status.

Selv om romanfigurene på alle tre tidsplan forenes i sin kontakt med denne hesterasen, er det uklart om det er hestene håpet skal knyttes til avslutningsvis. Det viser seg jo underveis at ulike «redningsaksjoner» for å berge rasen har medført omfattende tap, og spørsmålet er om ikke villhestene ville klart seg bedre uten menneskets (i dette tilfellet kvinnes) omsorg. I stedet kan man hevde at en av personene selv, nemlig Lou(ise), er den viktigste «gaven» i denne godhetsøkonomien som Maja Lunde så møysommelig bygger opp, og som dessuten forbinder andre og tredje bok med hverandre. Takket være vannet som ble funnet i Signes strandede båt i Provence, overlevde Louise den ekstreme tørken, og takket være Eva som plukket opp den slitne vandreren langs veien, kan Louise komme til hektene igjen mens hun venter på å føde. Til gjengjeld hjelper Louise Eva og Isa på gården og får dem til å forstå at det ikke er noe nederlag å bryte opp. Den nomadiske innstillingen til livet har gjort henne til en overlever. Den samme livsvisdommen ser også ut til å bli Eva og Isas redning.²

I *Przewalskis hest* får barn og ungdom en framskutt rolle, ikke minst tydeliggjort ved at Isa får uttrykke seg direkte gjennom brevene hun skriver til vennen Lars, men også ved at Louise får komme til orde i brevets form. Disse ungdommelige innslagene har fått enkelte kritikere til å mene at romanen gir inntrykk av å være skrevet for yngre lesere (Lygren, 2019, 133). Avslutningsvis får dessuten Mathias – sønn av den tyske veterinæren Karin som bærer romanens nåtidsfortelling – et eget kapittel; i 2019 følger vi Mathias og datteren Sarah til Mongolia, der asken etter deres nå avdøde mor og bestemor skal spres. Alt dette illustrerer hvordan Maja Lunde skriver generasjonsromaner i radikal forstand der barna får være protagonister. Karins barnebarn er portrettert som en skolestreiker, og Mathias er stolt av datteren som har skikket seg så vel:

Sarah sitter ved siden av meg, sterk og kul, har ola-jakke og sånne korte, brede bukser som unge folk går med i dag, Fjällreven-sekk [sic] på gulvet full av fagbøker, snart skal hun opp i avsluttende eksamen på biologi. Hun er så flink at hun allerede har sikra seg jobb til høsten, selv om hun har brukt hver fredag de siste månedene på å organisere skolestreik (Lunde, 2019, s. 537).

Gjennom farens blikk skildres den skoleflinke og politisk engasjerte datteren som et løfterikt framtidshåp. Her benytter Lunde seg av et kjent kli-fi-grep. Den profilerte klimalitteraturforskeren Adeline Johns-Putra skriver i *Climate Change and the Contemporary Novel* (2019) om det hun kaller «the ethics of posterity», og viser

2 Det gjenstår imidlertid å se hvordan det går med Maja Lundes romanfigurer i fjerde og siste roman i den varslede klimakvartetten.

hvordan foreldres etterslekt-retorikk ikke bare innrammer miljøaktivisters retorikk generelt, men også klimafiksjon mer spesifikt. Betegnende nok introduserer Johns-Putra sin bok om klimalitteraturens interesse for «intergenerational issues in environmental ethics» ved å fortelle om et spesielt bokmerke hun fant i ektemannens kopi av Brundtland-rapporten *Our Common Future*. Merket var utstyrt med et indiansk ordtak: «We have not inherited the Earth from our fathers; we are borrowing it from our children» (Johns-Putra, 2019, s. 1). Denne tankegangen er definerende for mye av dagens klimadiskurs. Hun nevner blant andre James Hansens *Storms of My Grandchildren* som et typisk eksempel. Her hjemme hører Espen Stuelands essaysamling *700-årsflommen* (2016) og Arne Johan Vetlesen og Rasmus Willigs pamflett *Hva skal vi svare våre barn?* (2018) hjemme i samme kategori, og etter min mening også Maja Lundes bøker. Appellen om å ta vare på naturen av hensyn til kommende generasjoner er sterk i hennes tekster, som den også er i FNs bærekraftagenda.

LITTERATURENS KRAFT

Flere klimalitteraturforskere har pekt på romanens unike egenskaper i møte med de globale utfordringene vi står overfor i dag. I *Anthropocene Fictions* understreker Adam Trexler fiksjonens evne til å utforske og sammenholde komplekse forhold:

Climate fiction can convey cultural narratives, create detailed speculation, incorporate diverse points of view, and hold a multitude of things, from species to machines, places to weather systems. These features make the novel a privileged form to explore what it means to live in the Anthropocene moment (Trexler, 2015, s. 27).

I forlengelse av samme resonnement understreker den tyske forskeren Antonia Mehnert særlig den empatiske dimensjonen og viktigheten av å kunne leve seg inn i situasjonen til andre mennesker, ikke bare mennesker med ulik sosial bakgrunn her og nå, men også framtidige generasjoner:

By demonstrating how climate change affects characters' social and personal interactions, and their efforts to emotionally and physically cope with disaster and loss, fiction can serve as a way for readers and viewers to empathize with people across time, and thus with future generations, as well as with people in different social, economic and ethnic contexts (Mehnert, 2016, s. 188).

Kanskje er det et element av ønsketenkning i slike analyser, for empiriske undersøkelser gir ikke alltid like oppløftende resultater. I en amerikansk studie basert på kvalitative spørreundersøkelser og nettdugnadstjenesten Amazon Mechanical Turk har Matthew Schneider-Mayerson konkludert med at klimafiksjon nok kan bidra til å dytte liberale og venstreorienterte lesere til et mer aktivt klimaengasjement, men romanene lykkes sjelden med å omvende klimafornektende lesere som i utgangspunktet er skeptiske til at klimaendringer er menneskeskapte (Schneider-Mayerson, 2018, s. 495). I den grad konservative leser klimafiksjon, har de en tendens til å ergre seg over overdrevne og usannsynlige plot eller agere i form av doomsday-prepping for seg selv og egen familie.

Mer oppmuntrende er det Schneider-Mayerson skriver om betydningen av samtaler og det faktum at halvparten av respondentene i undersøkelsen beskrev hvordan de diskuterte klimasaken med familie og venner etter å ha lest bøker som *The Collapse of Western Civilization* (Naomi Oreske & Erik Conway) og *The Healer* (Antti Tuomainen): «This is an overlooked function of works of climate fiction – as well as other forms of environmental literature, art, and popular culture – that can serve as cultural objects that provoke dialogue» (Schneider-Mayerson, 2018, s. 493). Lesere pekte på at det å gå veien om fiksjonen gjorde det enklere å ta opp klimasaken med venner som i utgangspunktet var mindre engasjert i saken selv. Romaner og filmer legger til rette for de store og alvorlige samtaleene.

NORSKLÆRERNE

Samtaler har også en viktig funksjon i litteraturundervisningen i skolen. Kari Anne Rødnes understreker nettopp perspektivutvidelsen som springer ut av litterære samtaler i klasserommet: «Den litterære utforskningen, som holder fast i teksten, men som også åpner for personlige refleksjoner og assosiasjoner, gir mulighet til å pendle mellom på den ene siden følelser og engasjement og på den andre siden analytisk distanse» (Rødnes, 2019, s. 65). Skjønnlitteraturen stimulerer både hjerte og hjerne, for å si det banalt.

Da jeg høsten 2018 holdt foredrag for norsklærere i Trøndelag om litteraturundervisning for bærekraftig utvikling, lot jeg lektorene få jobbe med arbeidsoppgaver knyttet til Maja Lundes *Blå*. De lød som følger:

1. Les s. 205–218 i *Blå* og noter dere hvilke dilemmaer som kommer til uttrykk.
2. Drøft hvilke bærekraftsmål som kommer til syne i dialogen mellom Signe og Magnus.
3. Hvordan kan denne teksten benyttes i norskundervisningen og i tverrfaglig prosjektarbeid?

Kapittelutdraget lærerne hadde fått utlevert, var med andre ord det samme som jeg har drøftet tidligere i denne artikkelen. Utdraget var valgt nettopp fordi jeg opplevde kontrasten mellom de to romanfigurene som særdeles illustrerende for dilemmaer som FNs bærekraftagenda aktualiserer. Jeg forventet derfor at lærerne kom fram til mange av de samme momentene som jeg nylig har presentert.

Det gjorde de også, men i den store forsamlingen av lektorer fra hele trøndelagsregionen oppdaget jeg snart at langt fra alle betraktet miljøaktivisten Signe som romanens åpenbare protagonist. Flere i auditoriet sympatiserte med Magnus og opplevde Signe som så uforsonlig og fanatisk at det var vanskelig å slutte seg til hennes utsagn. Dette førte til ny opphetet diskusjon i plenum om hvilke av de to personene som var mest sympatisk tegnet av Lunde. Dermed sporet diskusjonen også over i et ordsifte om kjønnsroller. I *Blå* er det jo slik at miljøkamp og kvinnekamp føres parallelt, men hvordan påvirker maktbalansen mellom Signe og Magnus det følelsesmessige trykket i språket og måten de snakker til hverandre på?

Denne delen av diskusjonen hadde jeg ikke forutsett i samme grad som jeg hadde forutsett at det kom til å bli en diskusjon om naturens egenverdi versus nytteverdi. Ikke desto mindre bidro kjønnsdiskusjonen til å nyansere bærekrafttematikken ytterligere. Det femte bærekraftmålet handler nettopp om likestilling mellom kjønnene, noe som jo er viktig å få belyst i seg selv, men at likestillingsmålet også skulle kile seg inn i energidiskusjonen, gjorde samtalen enda mer spennende – men også krevende. For hva skal vi gjøre med den innsikten? Dessverre ligger det utenfor denne artikkelens rammer å svare på et slikt spørsmål. Det vi kan konstatere, er at nok en gang berøres ekte dilemmaer uten opplagte svar.

AVSLUTNING

Jeg har i dette kapitlet forsøkt å vise hvordan ulike bærekraftdilemmaer kommer til uttrykk i Maja Lundes klimaromaner, og det ligger i konseptet *ekte dilemma* at det dreier seg om vanskelige miljøetiske avveininger knyttet til blant annet naturens nytteverdi versus dens egenverdi, til prioritering av økonomisk trygghet for mennesker som lever her og nå, versus levelige forhold for kommende generasjoner. Min tese har vært at romanfigurene i *Bienes historie* (2015), *Blå* (2017) og *Przewalskis hest* (2019) gestalter bærekraftproblematikken i all sin kompleksitet gjennom sine tidvis konfliktfylte dialoger, og at ulike forståelser av bærekraft spiller sammen med foreldre–barn–motivet. Denne tesen vil jeg fortsatt forsvare, men samtidig er det viktig å understreke at i Lundes fiksjonalisering av FNs bærekraftagenda finnes ingen enkle løsninger. Det er som om hun gjennom personenes dia-

loger først og fremst dramatiserer *spenningsfelt* mellom ulike bærekraftsmål. Hvor konstruktivt er så det, kan man spørre. Risikerer vi ikke å ende opp i ørkesløse diskusjoner der ingen er i stand til å finne løsninger, bare identifisere utfordringer, problemer og dilemmaer?

Selv om vi stiller oss bak klimalitteraturforskernes antakelse om at det å lese klici er bra for utvikling av empati med kommende generasjoner, er det naturligvis ikke slik at framtidens bærekraftutfordringer løses av kognitive og emosjonelle ferdigheter alene. Innsikt må omsettes i praktisk handling. Heldigvis finnes det nettopp eksempler på at Maja Lundes romaner har fått lesere opp av sofaen for å ta naturen i forsvar mot kortsiktige kapitalinteresser. I februar 2019 kunne Avisa Nordland rapportere om Henny Aune, bestemor og tidligere oppvekstsjeff i Bodø, som troppet opp hos fylkesmannen for å protestere mot at han hadde åpnet opp for at selskapet Svaice kunne få selge isbiter fra Svartisen til restaurantbransjen. «Sivilisasjonens dekadanse», kalte Aune prosjektet og overrakte et eksemplar av Maja Lundes roman *Blå* til fylkesmannen, med ordene: «Denne boka kan det være lurt å lese. Den har et lengre perspektiv på saken» (Landstad, 2019, s. 14). Det er interessant hvordan den pensjonerte læreren trekker opp konflikten mellom kortsiktige og langsiktige prioriteringer i sitt møte med fylkesmannen, og at hun nettopp finner støtte i romanen for sitt generasjonsperspektiv.

Jeg har møtt studenter og unge lærere som synes at *Blå* er tung å lese fordi historien virker så håpløs. Da sikter de ikke til den innbitte aksjonisten Signe, men til romanens andre fortelling, fortalt av David, som i år 2041 har flyktet fra tørke og brann i Spania, og som sammen med datteren Lou(ise) har endt opp i en dyster flyktningleir i Frankrike. De er i ferd med å slippe opp for vann, og alle piler peker i feil retning – helt til de kommer over Signes strandede båt ved en uttørket kanal i Bourdeaux. Men selv om David og Lou berges av funnet av det smeltede brevanet, ligger stadig uroen der. Ja vel, så lever de noen dager til, men hva så? Det er denne triste erkjennelsen som blir liggende som en klump i magen under lesningen.

Nå vet vi som har lest *Przewalskis hest*, at det ser ut til å gå relativt bra med Lou, men ikke med David. Kanskje skyldes Louises overlevelse blant annet at faren lærte henne «Leken om regnet» under tørkeperioden i Frankrike. I sluttscenen i *Blå* ser vi nemlig hvordan David appellerer til barnets fantasi og tyr til oppmuntrende fortellinger for at det ikke skal miste motet. «Leken om regnet» er en godnatthistorie de dramatiserer for hverandre, der de forestiller seg hvordan regnet vil komme og øse ned i dagevis slik at båten kan komme i drift og føre dem ut i kanalen. De maner sågar fram den salte lukta av hav etter hvert som kysten nærmer seg. Denne sluttscenen er både oppløftende og nedslående på samme tid. Den minner

ikke så lite om tredjeakten i Ibsens Peer Gynt, der Peer maner fram for sin døende mor en gammel lek der de farer med slede til Soria-Moria-slottet. Både mor og sønn lever seg inn i fantasien, samtidig som det er åpenbart for alle og enhver at ferden til Soria Moria, i likhet med bukkerittet i første akt, kun er dikt og forbannet løgn. Også David og Lou er klar over at båtferden og regnet kommer «bare på lik-som», i deres fantasi. Samtidig er det nettopp denne fantasien som holder dem gående og hindrer dem i å gi opp, og enda viktigere: Fantasien holder dem i skjerpet beredskap. Hvis regnet kommer, vet de akkurat hva de skal gjøre. De har sett situasjonen for seg mange ganger. Slik er håpet som næres av fantasien helt avgjørende for at de skal overleve. Pappa David vedlikeholder altså livsløgnen, som i beste fall kan bli deres evakueringsprosedyre, for å beskytte datteren Lou. Så viser det seg til slutt at barnet er vel så robust og realitetsorientert som den voksne.

Det er fortsatt mye vi ikke vet om resepsjon av klimalitteratur i skolen og i samfunnet for øvrig, men mye tyder på at det å øve seg i å møte vanskelige dilemmaer gjennom litteraturen gjør lesere bedre mentalt rustet til å møte tilsvarende dilemmaer også i det virkelige liv. Hva gjør vi den dagen vi ikke lenger har fôr til hestene? Hva gjør vi den dagen strøm og annen infrastruktur ikke lenger kan tas for gitt? Har vi tenkt gjennom hva slags klimascenarier som kan komme – på kort og på lengre sikt? Maja Lundes romaner hjelper oss et stykke på vei, og i hennes univers er barna like handlekraftige og slagferdige som pensjonistene. Det gir håp for framtiden.

LITTERATUR

- Aschehoug. (2021). Maja Lunde. Hentet fra https://aschehoug.no/Maja_Lunde
- dyr (2021). I *Det norske akademis ordbok*. Hentet fra https://naob.no/ordbok/dyr_1
- Eriksen, T. H. (2016). *Overheating: An Anthropology of Accelerated Change*. London: Pluto Press.
- Flinker, J. K. (2018). Den skandinaviske cli-fi. En ny genre i Antropocæn? *Spring* nr. 42, 41–66.
- FN-sambandet. (2020, 11. desember). FNs bærekraftsmål. Hentet 11. desember 2020 fra <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>
- Furuseth, S. (2019, 12. august). Håpets betydning i norsk klimafiksjon. *Forfatternes klimaaksjon*. Hentet fra <https://forfatternesklimaaksjon.no/2019/08/12/sissel-furuseth-hapets-betydning-i-norsk-klimafiksjon/>
- Goodbody, A. & Johns-Putra, A. (2019). Introduction. I A. Goodbody & A. Johns-Putra (red.), *Cli-Fi: A Companion* (s. 1–17). Oxford: Peter Lang.
- Hennig, R. (2019). Å trosse naturen i seg selv: Kjønn og kjønnsroller i Maja Lundes roman *Bienes historie*. *Norsk Litterær Årbok 2019*, 272–290.
- Irr, C. (2017). Climate Fiction in English. *Oxford Research Encyclopedia*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.4>

- Johns-Putra, A. (2019). *Climate Change and the Contemporary Novel*. Cambridge University Press.
- Kvalnes, Ø. (2012). *Etikk og samfunnsansvar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kvamme, O. A. & Sæther, E. (2019). Bærekraftdidaktikk – spenninger og sammenhenger. I O. A. Kvamme & E. Sæther (red.), *Bærekraftdidaktikk* (s. 15–40). Bergen: Fagbokforlaget.
- Landstad, T. (2019, 28. februar). Toppen av dekadanse. *Avisa Nordland*, s. 14.
- Lunde, M. (2015). *Bienes historie*. Oslo: Aschehoug.
- Lunde, M. (2017). *Blå*. Oslo: Aschehoug.
- Lunde, M. (2018, 28. oktober). Plukk opp den grønne ledertrøya. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/ytring/plukk-opp-den-gronne-ledertroya-1.14264294>
- Lunde, M. (2019). *Przewalskis hest*. Oslo: Aschehoug.
- Lygren, S. E. (2019). Ville hester i tam språkdrakt. *Vinduet* nr. 4, 131–133.
- Mehnert, A. (2016). *Climate Change Fictions: Representations of Global Warming in American Literature*. London: Palgrave.
- Nyberg, S. F. (2020). *Der tider føres sammen: En lesning av Maja Lundes Bienes historie (2015), Blå (2017) og Przewalskis hest (2019)* (Masteroppgave). Universitetet i Oslo. Hentet fra <https://www.duo.uio.no/handle/10852/79434>
- Regjeringen. (2020, 18. mai). 2030-agendaen med bærekraftsmålene. Hentet fra https://www.regjeringen.no/no/tema/utenrikssaker/utviklingssamarbeid/bkm_agenda2030/id2510974/
- Rødnes, K. A. (2019). Skjønnlitteratur og bærekraft – et bidrag fra norskfaget. I O. A. Kvamme & E. Sæther (red.), *Bærekraftdidaktikk* (s. 61–75). Bergen: Fagbokforlaget.
- Schneider-Mayerson, M. (2018). The Influence of Climate Fiction: An Empirical Survey of Readers. *Environmental Humanities*, 10 (2), 473–500. <https://doi.org/10.1215/22011919-7156848>
- Stueland, E. (2016). *700-årsflommen. 13 innlegg om klimaendringer, poesi og politikk*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Trexler, A. (2015). *Anthropocene Fictions: The Novel in a Time of Climate Change*. Charlottesville & London: University of Virginia Press.
- Utdanningsdirektoratet. (2020). *Læreplanverket. Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen. 2.5.3 Bærekraftig utvikling*. Hentet fra <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/2.5.3-barekraftig-utvikling/>
- Vatne, B. (2018). *Nullingen av Paul Abel*. Oslo: Gyldendal.
- Vetlesen, A. J. & Willig, R. (2018). *Hva skal vi svare våre barn?* Oslo: Dreyers forlag.